

ALISHER NAVOIY SHE'RIYATINING MAJOZIY OLAMIDA O'XSHATISH VA HIKMAT UYG'UNLIGI

Azimbayeva Nargiza To'xtamuradovna

Oriental Universiteti "Tillar-1"

Kafedrasi katta o'qituvchisi

nazimbaeva@icloud.com

ORCID 0009-0002-0228-6455

Annotatsiya Mazkur maqolada Alisher Navoiyning "Xamsa" turkumiga kiruvchi dostonlarida qo'llangan o'xshatish (tashbeh) san'ati tahlil qilinadi. Unda bu tasviriy vositaning badiiy-estetik va falsafiy-fikriy xususiyatlari ilmiy asosda yoritiladi. O'xshatishlar shoirning badiiy mahoratini ko'rsatish bilan birga, asarlarda tasvirlangan qahramonlarning ichki holatini, his-tuyg'ularini, shuningdek, chuqur falsafiy g'oyalarni ifodalashda muhim rol o'ynashi ochib beriladi. Misol sifatida "Farhod va Shirin" dostonida Farhodning qudrati va Shirinning husniga doir, "Layli va Majnun"da ishq va hijron motivlariga aloqador, "Hayrat ul-abror"da esa hikmat va ma'rifatga oid o'xshatishlar tahlil qilinadi. Maqolada Navoiy ijodida o'xshatishlarning tizimli va maqsadli tarzda qo'llanishi, ularning asarlardagi umumiy g'oyaviy-badiiy tuzilishga xizmat qilishi keng yoritiladi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, o'xshatish, tashbeh, Xamsa, "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Hayrat ul-abror", badiiy tasvir, falsafiy ma'no, obraz.

Alisher Navoiy ijodi o'zbek adabiyoti tarixida shunchaki bir cho'qqi emas, balki butun bir adabiy maktab va yangi estetik tafakkur mezonidir. Uning she'riyati nafaqat g'azal va dostonlardagi shakliyl go'zallik, balki so'z san'atining butun jozibasini aks ettiruvchi badiiy ifoda vositalari bilan ham ajralib turadi. Ayniqsa, Navoiy tasvir yaratishda mohirona qo'llagan san'atlardan biri — bu o'xshatish (tashbeh) san'atidir.

Shoirning asarlarida o'xshatishlar — uning ijodiy uslubining muhim qismi bo'lib, ular orqali u poetik tasvirni boyitadi, asarlariga chuqur ma'no va san'atkorlik jozibasi baxsh etadi. Navoiy o'xshatishlar orqali nafaqat tashqi go'zallikni, balki

inson qalbidagi kechinmalarni, falsafiy g'oyalarni ham o'ziga xos uslubda ifodalagan.

Shoir "Xamsa"si — uning adabiy merosidagi eng yuksak cho'qqilardan biri bo'lib, unda berilgan o'xshatishlar Navoiy badiiy mahoratining yorqin namunasi sifatida e'tirof etiladi. Bu dostonlardagi o'xshatishlar nafaqat lirizmni kuchaytiradi, balki obrazlarning ruhiy holati, xarakteri va ulardagi falsafiy g'oyalarni ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi. Navoiy asarlarida uchraydigan o'xshatishlar oddiy so'z o'yini emas, balki shoirning g'oyaviy va badiiy niyatlarini ifoda etuvchi markaziy vositadir.

Navoiy tashbehlari ko'p qirrali va ko'p funksiyali bo'lib, ular quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi:

Estetik funksiya – O'xshatishlar asarga ko'rkamlik, poetik joziba bag'ishlaydi. Shoir, masalan, sevgilining jamolini oy, quyosh, gul, bulbul kabi tabiatning eng go'zal unsurlari bilan qiyoslaydi.

Psixologik funksiya – O'xshatishlar lirik qahramonning ruhiy holati, ichki kechinmalari, his-tuyg'ularini chuqurroq ochib beradi. Masalan, ko'z yoshlarining "durdek" sochilishi oshiqning azobini va bu iztirobning naqadar qimmatli ekanligini bildiradi.

Falsafiy funksiya – Navoiy o'zining tasavvufiy qarashlarini ham o'xshatishlar orqali ifodalaydi. Go'zallikni ilohiy nurga, sevgilining jamolini esa Haqiqatga yetkazuvchi vositaga o'xshatadi. Bu esa o'xshatishga ramziy va chuqur ma'no baxsh etadi.

Navoiy o'xshatishlarida ikki tomonlama xususiyat kuzatiladi:

An'anaviylik – Sharq adabiyotiga xos oy, quyosh, gul, tun, sunbul, anbar kabi tashbehlar keng qo'llaniladi. Biroq Navoiy bu o'xshatishlarga o'ziga xos yondashuv bilan yangicha semantika bag'ishlaydi. Masalan, "yuzy oydek" tarzidagi oddiy tashbeh o'rniga "oy yuzingdin gulshan ichra ko'z ochar lolai xushbo'y" kabi murakkab obraz yaratiladi.

Innovatsionlik – Shoir yangi va noyob tashbehlar yaratishga intiladi. Masalan, “Farhod va Shirin”da Farhodning kuch-quvvati qoyaga, uning iroda kuchi esa tog‘larni yoruvchi qudratga qiyoslanadi.

Navoiy asarlaridagi o‘xshatishlar quyidagi asosiy toifalarga ajratiladi:

Tabiat hodisalari bilan bog‘liq tashbehlar – insoniy kechinmalar tabiat unsurlari orqali tasvirlanadi: gul va bulbul, oy va yulduzlar kabi timsollar orqali sevgi, hijron, armon ifodalanadi.

Mifologik va afsonaviy obrazlarga qiyoslash – Farhod Rustamga, Shirin esa afsonaviy malikaga o‘xshatiladi. Yusuf va Zulayho, Layli va Majnun kabi timsollar ham tashbeh manbai sifatida ishlatiladi.

Falsafiy-diniy o‘xshatishlar – go‘zallik ilohiy nurlik bilan qiyoslanadi, hirs zulmat yoki botqoqlikka o‘xshatiladi. Bu orqali ma’naviy poklanish va axloqiy kamolot targ‘ib qilinadi.

Original badiiy tashbehlar – Shoir o‘z ijodiga xos, o‘ziga xos o‘xshatishlar yaratgan. Masalan, ko‘z yoshlari “marvarid”, “dur”ga o‘xshatiladi.

Quyida “Xamsa”dagi dostonlardan ayrim misollar orqali bu tashbehlarining mohiyati ochib beriladi:

“Farhod va Shirin” – Farhodning kuchi Rustamga, tog‘larni yoruvchi qudratga qiyoslanadi:

“Farhod — tog‘ni qo‘porur Rustamdek zo‘r” Shirinning go‘zalligi esa oy, shakar, la‘l kabi obrazlar orqali tasvirlanadi: *“Yuzy oy, so‘zi shakar, labi la‘ldek”*

“Layli va Majnun”– Ko‘z yoshlari esa g‘am marvaridiga qiyoslanadi. Bu orqali Navoiy Majnunining iztiroblarini qimmatli, yuksak his-tuyg‘ular sifatida ko‘rsatadi:

“Har bir yoshim ul sababdin durri g‘am” Ya’ni, har bir tomchi yosh — bu g‘am marvarididir. Ushbu tashbeh Majnunining azob-uqubatlarning chuqurligini, ma’naviy ahamiyatini yoritib beradi.

“Hayrat ul-abror” – Bu doston asosan diniy-falsafiy va axloqiy g‘oyalarni ifodalashga yo‘naltirilgani bois, undagi o‘xshatishlar ham hikmat va ma’naviyatning timsollarini yaratishga xizmat qiladi.

Donolik va hikmat o'xshatmasi – Hikmat dengiz ichidagi yorug' marvaridga o'xshatiladi:

“Hikmat dengizining durri yorug'” Bu tashbeh orqali hikmatning inson qalbini yorituvchi, uni to'g'ri yo'lga boshlovchi kuch ekanligi ta'kidlanadi.

Hirs va nafs timsoli – Navoiy hirsni zulmatga, botqoqlikka o'xshatadi:

“Hirs botqoqligidan saqlan, ey g'ofillik” Bu o'xshatish orqali shoir insonni ma'naviy halokat sari yetaklovchi illatlardan ogohlantiradi. Hirsning botqoqqa o'xshatilishi esa insonni asta-sekin yutib yuboruvchi xavfli kuch sifatida talqin etilishidir.

Ushbu misollar Alisher Navoiyning o'xshatish san'atida naqadar mahoratli bo'lganini ko'rsatadi. Uning har bir obraz, har bir tashbehi chuqur ma'no va badiiy yukni o'zida mujassam etgan. O'xshatishlar orqali shoir insoniy tuyg'ular, falsafiy g'oyalar va axloqiy qarashlarni yorqin va ta'sirchan uslubda ifoda etadi.

Navoiy asarlaridagi o'xshatishlar, asosan, to'g'ridan-to'g'ri qiyoslash — tashbehi sorihiy shaklida qo'llaniladi. Bunday o'xshatishlar grammatik jihatdan ot, sifat yoki fe'l vositasida beriladi:

- **Ot orqali:** *“Oy yuzing”* — yuz oyga qiyoslanadi.
- **Sifat orqali:** *“Durdek yosh”* — yosh marvaridga o'xshatiladi.
- **Fe'l orqali:** *“Labing gul kabi ochildi”* — gul kabi ochilish harakati bilan go'zallik tasviri yaratiladi.

Bu tahlillar shuni ko'rsatadiki, Alisher Navoiy o'xshatish san'atida faqatgina tashqi shakl emas, balki til imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanish orqali murakkab poetik tizim yaratgan.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiyning asarlarida qo'llangan o'xshatishlar — bu oddiy badiiy vosita emas, balki uning butun ijodiy olamining asosiy qatlamini tashkil etuvchi elementlardir. Ular asarlarga badiiy go'zallik bag'ishlagan, qahramonlarning holatlarini chuqur yoritgan, shuningdek, shoirning falsafiy qarashlarini ta'sirchan tarzda ifodalagan. Navoiy o'xshatishlar orqali adabiy tasvir, ruhiy holat va falsafiy g'oya o'rtasida mukammal uyg'unlik yaratgan.

Shoirning bu san'atdagi mahorati o'zbek adabiy tilining badiiy imkoniyatlarini boyitdi, she'riyatda so'zning obrazli va semantik salohiyatini kengaytirdi. Navoiy tashbehlarining timsollari, ramziyligi va estetik qudrati keyingi avlod ijodkorlari uchun bebaho maktab bo'lib xizmat qildi. Demak, Navoiy ijodidagi o'xshatishlar badiiy til va uslub taraqqiyotining muhim bosqichi, falsafiy fikrning ifoda shaklidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Akhmedova, D., Alimova, K., Azimdjanova, D., Nuriddinov, N., Azimbayeva, N., & Arifdjanov, Z. (2023). Polysemy of Simple Verbs in the Persian Language. language, 1, 3.
2. Azimbayeva, N. (2023). A COMPARATIVE STUDY OF SIMILES IN PERSIAN AND UZBEK LANGUAGES. Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences, 2(22), 123-125.
3. Azimbayeva, N. (2023). CENTRAL ASIA AND KAZAKHSTAN IN THE SCIENTIFIC HERITAGE OF ACADEMICIAN BA AKHMEDOV. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 11(6), 479-486.
4. Azimbayeva, N. (2023). Uzbek, Persian, Russian and English alternatives of wise words used in "Nazm ul-Javahir". The Peerian Journal, 19, 53-55.
5. Azimbayeva N. "O'zbek va fors tillarida xulq-atvorni ifodalovchi o'xshatishlar", Til va adabiyot.uz, №8, 2025. B. 144-145b.
6. Azimbayeva N. "O'zbek va fors tillarida xulq-atvorni ifodalovchi leksik konstruksiyalar tasnifi", So'z san'ati jurnali, 7-jild №6 2024. B. B. 135-138b.
7. Azimbayeva N. "Fors va o'zbek tillaridagi o'xshatishlarning lingvomadaniy xususiyatlari", Qo'qon DPI Ilmiy xabarlar, 2025-yil 5-son. 2008-2015b.
8. Azimbayeva N. Strategies for Teaching Eastern Languages as Foreign Languages in The Context of Modern Education, European International Journal of Philological Sciences, ISSN : 2751-1715, 2025-04-21, P. 47-50
9. Азимбаева Н. Изучение восточных языков как иностранных: современные средства и возможности, // <https://www.iupr.ru/5-132-2025>, Экономика и социум.-2025.- №5(132)

10. Abdullaeva, M. (2015). O‘zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: Yangi asr avlodi.
11. Berdiev, E. (2018). Badiiy tasvir vositalari. Toshkent: A. Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti.
12. Erkinov, S. (2012). Navoiy poetikasi. Toshkent: Akademnashr.
13. Navoiy, A. (1991). “Xamsa” to‘liq to‘plam. G‘ofur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti.
14. Qayumov, A. (2007). Navoiy ijodiyotining badiiy xususiyatlari. Toshkent: Ma’naviyat.
15. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o‘zbek tili. – Toshkent: Universitet, 2006. – B 71